

Zupanu, invalida pri Sivcu), ki se kot pesnik identificira z lirskim subjektom verznihi besedil; vendar laški enajsterec pri Sivcu oblikuje avtonomni svet visoke umetnosti, ki je zunaj predstavljenega sveta, čeravno pomenljivo ureja zaporedje njegovih delov, pri Zupanu pa je sredstvo premagovanja izpovedne stiske ob odsotnosti prenosnika, predmeta ali naslovnika. Obema vlogama pa lahko zadosti le vzorec, ki ga je pesniško izročilo ob zvrstni neomejenosti oblikovalo in izoblikovalo kot pojem visokoumetniškega izrazila.

Tone Pretnar
Jagelonska univerza v Krakovu

Metodične izkušnje

ČUSTVENA OBARVANOST BESEDILA

(Poskus lekcije za višje razrede osnovne šole)

Pri govorjenju ali pisanju ne posredujemo samo svojih miselnih ugotovitev, ampak tudi svoj čustveni odnos do stvarnosti. Za izražanje čustev skoraj nimamo na razpolago posebnih jezikovnih sredstev, marveč navadna jezikovna sredstva uporabimo na posebne načine. Te posebne rabe so na vseh jezikovnih ravneh.

V besedoslovju

Bil sem lačen <i>kot volk</i> ('zelo lačen').	Primera
Siten si <i>kot podrepna muha</i> ('zelo siten').	
Irma je <i>biser</i> ('čudovita ženska').	Preneseni pomen
Vida spet <i>reglja</i> ('se pogovarja, klepeta').	
<i>Športni klobuček</i> ('človek s športnim klobukom') se ni vdal.	Zamenjani pomen

V besedotvorju

Boste <i>kavico</i> ('kavo')?	Manjšalnica
Majda spet <i>jokca</i> ('joka').	
Na orjaškem trupu je bila kosmata <i>glavura</i> ('glava').	Večalna beseda
Nikar ne <i>lomasti</i> ('ne hodi tako hrupno').	

V glasoslovju

<i>Miiirrr!</i>	Podaljševanje glasu
<i>MENE</i> ne sprašuj o tem.	Poudarek
»Dobro jutro, stric,« je veselo pozdravila.	Glasovno barvanje
O, <i>da bi bil</i> spet zdrav!	Vzključna poved

V skladnji

Zvezke na klop! ('Zvezke dajte na klop').	Izpust
Šel sem pod jablano in sem se ulegel v travo (in se ulegel v travo).	Protiizpustnost
Bolan je, ne more priti ('zato ne more priti').	Brezvezje
Voda v kotlu vre in kipi in sika ('vre, kipi in sika').	Mnogovezje
Spusti me, če ne ... (če me ne boš spustil, te bom udaril!).	Zamolk
Kup se je manjšal in manjšal ('hitro manjšal').	Ponavljanje
Pogledal sem na levo, pogledal na desno. ('Pogledal sem na levo in desno.')	
Ljubček moj zlati ('moj zlati ljubček'), jutri boš že zdrav!	Obrnjeni besedni red

V oblikoslovju

Kaj se boš ti norčevalo iz mene ('norčeval')?	Prenesena raba
Deklič ('deklica'), kam greš?	spola
Pri tem delu sem spoznal furlanskega človeka ('Furlane').	Prenesena raba
Soseda so nam dali kruha ('je dala').	števila
Tako kapo si lahko narediš sam ('lahko naredi vsak sam'). – Naj ne zamerijo ('ne zamerite'), gospod.	Prenesena raba
Ali ti ne pride včeraj teta ('ni prišla')!	glagolske osebe
Jutri spet treniramo ('bomo spet trenirali').	Prenesena raba
Fantje, gremo pa sami ('pojdimo').	časovne oblike
Bi izključili transistor? ('Izključite tranzistor.')	Prenesena raba
Misli na jutri ('prihodnost').	naklonske oblike
Žoga pa tresk v okno ('je zletela').	Sprevrnitev
Pssst! ('Bodite tiho!')	Medmet

Vaje

1. Razloži besede s prenesenim ali zamenjanim pomenom:

Stara gospa odpre predal svetle omare, našteje Barbi nekaj srebrnine, potem pak se zopet vrne k svoji knjigi. (Jurčič) – Mlado vzamem in ne kakega starega lonca, da bi ga bil žalosten podnevi in ponoči. (Tavčar.) – Prazen klas stoji pokonci. (Ljudski pregovor) – Helena je odpela slamnik in skozi temno vejevje je en sam žarek poljubil njene lase. (Cankar) – V temni mestni obleki, z navzgor počesanimi lasmi in jabolčnimi rdečimi lici je bila videti prikupna, naravnost čedna. (Miheličeva) – Okna gledajo na vrt in proti drevoredu. (Winkler) – Mačka je zamižala, tihčno zamijavkala in požrešno pogledala s svojimi zelenimi turkizi. (Zidar) – Roža smeha mu je zvenela v bolečino. (Zidar) – Angleščina je stala pri katedru in strmela v svoj razred. (Pregl) – Uniformi primeta Damjana za rame in ga vodita za civilistom po stopnicah. (Dolenc)

Zgled: Stadion ploska, rjuje. – Gledalci na stadionu ploskajo, rjujejo.

2. Ugotovi, kakšno vlogo imajo manjšalnice v naslednjih navedkih:

»Gospod Šimen imajo najrajši solatico in smetanico...« –

»Saj res,« se je vmešala ženica, »vsak dan nesejo s trga solatico z rumenim srčkom. Najlepšo izberejo, da bi jo kar brez oljčka jedla.«

Juš Kozak

»Same sva doma, veste,« je pripovedovala Helina mama. »Možiček je odšel z Marjanom. K zaročenki. Vam je Helica omenila, da se naš sinko ženi?«

Ivo Zorman

3. Čim bolj živo preberi naslednje navedke:

»Ka-a-j? Koga?« zakriči teta in žlica ji pade iz rok. (Kersnik) – »Gor-i-il« se je drl na vse grlo pastirček. (Murnik) – »Peš bi človek prej prišel« so se jezile ženske. (Cankar) – »Ko bi zdajle imela tisti pehar!« (Cankar) – »Poberi se, hudičevka! Ne hodi mi več pred oči!« (Bevk) – Globoko v-dih-ne-mo, globoko iz-dih-ne-mo. (Rebula) – Zapri smo se v ničnevemo, ničnepovemo. (Zidar) – Kategorično trdim, da JAZ, in to VAM, nisem danes pred aretacijo v Ribnjaku predal NOBENIH KLJUČEV. (Potrč) – Ob-sodili ste OTROKA! (Hieng)

4. Ugotovi skladijsko posebnost:

Nič se ne bojte; čeravno je raztrgan in bos in grd in nima prave pameti, pa je pošten. (Jurčič) – Bohinjec je hud, Blejka je hujša. (Mencinger) – On po šibo, jaz pa smuk pod klavir. (Murnik) – Zadrževal je sapo, poslušal, lovil glasove. (Milčinski) – Ti o volku, volk iz gozda. (Ljudski rek) – Zlagal se je, od začetka do konca zlagal. (J. Ribičič) – Po letih je bil najbolj odrasel Aldo. Štirinajst let. (B. Pahor) – Revež smrkavi, si mislim, ti pač veš. (Zidar) – Ni bilo več paštet. Ni bilo več škatle sira. Ni bilo več pomaranč in jabolk. (Pregl)

Zgled: Tekam, razbijam, pijem. (Brezvezje)

5. Poišči k čustveno obarvanim oblikam navadne:

Naj se doli usedejo, gospod žlahtni. (Linhart) – Ravno so se menjavale straže na zidovju in v stolpih, kar se zasliši iz najvišjega stolpa glas, da gori. (Sket) – Saj je omara zaklenjena, mati pa imajo ključ. (Cankar) – Saj vejo, gospa, da se gospod vrnejo šele s polnočnim vlakom. (Miheličeva) – V mestu se zgubiš med ljudmi. (B. Pahor) – Recij, naj pohiti, pa je gotovo ne bo do enajstih. (B. Pahor) – Blažek, jutri te prebunkava, toliko, da boš jokal. (Winkler) – Vi ste bomba dedec, profesor. (Hieng)

Zgled: Kazalo je na nebo in se smejal. – Kazal je na nebo in se smejal.

6. Ugotovi, katera posebna jezikovna sredstva rabi Jurčičev Martinek Spak in s kakšnim namenom:

»Povedal sem ti že, da te težko vidim in da mi je najljubše, če se pobereš od mene. Klical te nisem!«

»No, no, to je drugo govorjenje. Vidiš, vidiš, ti očetov sin, če človek po svetu hodi in nas pametne ljudi poslušaj, nauči se počasi govoriti in še marsikatero drobnjav. Vso jezico boš skrtil, kakor gad noge skriva in taji. Tvojo ljubico bo drug dobil, ti se boš ustil in boš sam ostal doma ko berač na žeganju. Ali vse te bo minilo ko starega konja dirjanje.«

Josip Jurčič

Didaktični napotki

Lekcija je zasnovana kot sistematiziranje učne snovi, ki se priložnostno obravnava pri interpretaciji literarnih del (npr. preneseni pomen, zamenjani pomen, manjšalnica, ponavljanja) ali pri različnih poglavitih jezikovnega pouka (npr. vzklična poved, obrnjeni besedni red, sprevrnitev, medmet). Ni popoln pregled vseh jezikovnih sredstev, ki dajejo čustveno obarvanost besedilu, vendar za učence osnovne šole gotovo zadosti izčrpen. Za predelavo te učne snovi sta potrebni najmanj dve učni uri in nato večkratna uporaba tega sistematiziranega znanja pri analizah literarnih del.

V prvi fazi pouka se rabi metoda primerjanja čustveno obarvanih in nevtralnih izrazov: *Irma je biser. – Irma je čudovita ženska.* To učencem omogoča, da samostojno razmišljajo. Zaželeno je, da dajejo čim bolj osebne ocene učinkovitosti in živosti posameznih čustveno obarvanih izrazov. Termin, s katerim je ta ali oni stilem poimenovan, bo morda vedel kakšen učenec v razredu; če ga ne ve nihče, ga seveda pove učitelj. Pri glasovnih stilemi naj učitelj pazi predvsem, da bodo povedi primerno dramatično prebrane.

V drugi fazi učenja, tj. pri vajah, mora učenec pokazati že višjo stopnjo obvladovanja te problematike. Največkrat mora samostojno poiskati k čustveno obarvanemu izrazu nevtralnega in ugotoviti vrsto stilema. Za to delo je potrebna jezikovna intuicija in orientiranost v sistemu stilemov. V 2. ali 6. vaji so narejeni poskusi, da učenec ne bi samo inventariziral stilemov, ampak tudi razmišljal o njihovi funkciji v besedilu. Rešitve učencev v tem primeru niso enoumne, kot so po navadi v šoli, ampak gre za vprašanja višje ravni, ki zahtevajo divergentno in konvergentno mišljenje, množico asociacij

in spretnost v posploševanju. Lahko se izkaže, da je predloženi odlomek iz besedila prekratek za sklepanje o funkcionalnosti posameznega stilema ali skupine stilemov; tedaj naj učitelj pomaga učencem s tem, da jim priključijo v zavest vsebino celotnega literarnega dela.

S temi vajami je bližnji učni smoter – pregledno znanje jezikovnih sredstev, ki dajejo besedilu čustveno obarvanost – dosežen; v naslednjih učnih urah pa se je treba, s tem urejenim in poglobljenim znanjem vračati k interpretiranju literarnih besedil. Zdi se, da v naši šolski praksi preveč prevladuje analiza vsebine ali idejnosti nad analizo oblike in da je premalo prežemanja med obojimi (način izpovedovanja ideje, funkcija stilema). Treba bi bilo najti razumno razmerje med enim in drugim. Pretirano seciranje besedil lahko odbija mlade ljudi, zato je dobro izbirati za utrjevanje te učne snovi zlasti besedila z značilnimi dominirajočimi stilemi in razpravljati o njihovi vlogi v okviru celote.

Literatura:

Matjaž Kmecl: Mala literarna teorija, Založba Borec, Ljubljana 1976, str. 98–135.

Jože Toporišič: Slovenska slovnica, Obzorja, Maribor 1976, str. 436–437.

Franc Žagar
Pedagoška akademija v Ljubljani

Slovenščina v javni rabi

PREČRKOVANJE ČEŠKIH LASTNIH IMEN*

Načrt pravil za novi slovenski pravopis posveča problematiki prečrkovanja tujih pisav v slovenski knjižni jezik obsežno poglavje, ki odpira vprašanja v različne smeri.

V svojem prispevku bi se dotaknila nekaterih.

1. Pri branju besedila ne moremo mimo vtisa, da so v osnutku premalo poudarjena pravila, ki upoštevajo našo dosedanjo pravopisno tradicijo. Kar zadeva zapisovanje tujih lastnih imen, sta si češki in slovenski pravopis v svojih temeljnih načelih zelo blizu.

Naj povzamem pravila iz češkega pravopisa:

- Tuja lastna imena – osebna in zemljepisna – pišemo načeloma v prvotnem (izvirnem) pravopisu, če so iz jezikov, ki uporabljajo latinično pisavo;
- pri jezikih z drugačno abecedo, npr. ruščina, se lastna imena prečrkujejo po določenih pravilih, ki jih v tabelarnih preglednicah navajajo vse izdaje češkega pravopisa, akademske in pravopisi za šole;
- pisave povsem drugačnega tipa (japonščina, kitajščina) se v češčino prečrkujejo tako, da češke črke prestrežejo vsaj približno njihovo glasovno podobo.

V osnutku pravil za novi pravopis je problematika osvetljena drugače; v besedilu so naštetih različni načini prevzemanja slovenskih poimenovanj v slovenski knjižni jezik, na str. 32 pa je le mimogrede

* Prispevek je bil prebran na strokovnem zborovanju, ki ga je aprila 1982 v okviru javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis organiziral Znanstveni inštitut Filozofske fakultete v Ljubljani.